

criminal liability, is analyzed. Proposals are made regarding the need to improve criminal legislation in the part of the subject of research.

The position of the draft new Criminal Code of Ukraine regarding the classification of the prohibition on using vehicles that create increased danger as restrictive measures is supported.

Keywords: punishment, violation of traffic safety rules and operation of transport, deprivation of the right to engage in certain activities, deprivation of the right to drive vehicles.

DOI: 10.33766/2786-9156.106.2.154-167

УДК: 343.9

Сокуренько В. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: 1313sakur@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6879-7376>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ВОЄННО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу стану воєнно-насильницької злочинності проти цивільного населення в контексті міжнародного збройного конфлікту в Україні. Встановлено, що частка воєнних-насильницьких злочинів щодо цивільних осіб у загальній структурі воєнно-насильницької злочинності складає приблизно 70 % від офіційно зареєстрованих статистичних даних. Апроксимовані розрахунки виявили, що кількість офіційно зареєстрованих воєнно-насильницьких злочинів, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, проти цивільного населення у 2022 р. склала 42 271 кримінальне правопорушення, а у 2023 р. – 42 661. З числа зареєстрованих злочинів, передбачених ч. 2 ст. 438 КК України, не менше 95 % припадає на цивільних осіб. За 2022 р. – це близько 5 712 випадків, а у 2023 – 1 751.

Серед воєнно-насильницьких злочинів проти цивільного населення, за даними судової практики, переважають жорстоке поводження у виді погроз умисним вбивством, заподіяння тілесних ушкоджень, катування та незаконне позбавлення волі (74 %). 20,4 % з цих злочинів поєднані з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 КК України). На сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, припадає 5,6 %. Переважання цивільних осіб серед потерпілих зумовлене їх підвищеною вразливістю, вразливістю, незахищеністю перед представниками окупаційних сил. Водночас ці дані не охоплюють латентну частину. Наголошено, що щонайменше кожен четвертий український військовополонений зазнає жорстокого із собою поводження з боку представників російської федерації. Це латентна частина, яка до звільнення з полону лишається в тіні. Аналогічна ситуація складається і з, так званими, «цивільними полоненими», або «цивільними заручниками». Їх приблизна кількість – 1 600 осіб. Відстоюється думка про те, що подібне поводження із цивільними складає елемент цілеспрямованої державної політики країни-агресора, у зв'язку з чим є підстави

кваліфікувати такі дії як злочини проти людяності *de lege ferenda* та за міжнародним кримінальним правом.

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, воєнно-насильницька злочинність, цивільні особи, рівень, динаміка, структура, латентність.

Постановка проблеми. Воєнно-насильницька злочинність проти цивільного населення – один із найтяжчих наслідків ведення війни. Саме цивільне населення виявляється найменш захищеним та непередбаченим до екстраординарних умов збройного конфлікту. Особливо вразливими є люди, які опиняються в зоні ведення активних бойових дій, таки би мовити, на лінії вогню, у так званій сірій зоні, а також на окупованій території. Остання категорія осіб повністю потрапляє під владу країни-агресора, яка, як засвідчує досвід окупації росією окремих територій України, не забезпечує належних гарантій дотримання прав людини, визначених міжнародним гуманітарним правом. І це є цілком закономірним та очікуваним. Сама собою російська федерація характеризується наявністю недемократичного політичного режиму, значною мірою авторитарного, що в політологічній термінології може бути описаний як фашистський. Для нього характерним є брутальне придушення, аж до фізичного знищення, будь-якої реальної політичної опозиції, фактична тотальна влада мутованої версії радянського КДБ – спецслужбістського синдикату. Тож чи варто було очікувати, що подібне політичне утворення, спираючись на грубу збройну силу, буде на окупованих територіях провадити щось інше, окрім збочено-екзальтованого, змішаного на галюциногенно-пропагандистських штампах, гаслах і кліше терору, системних репресій? Питання риторичне. Але абсолютно не риторичними є питання про масштаб російських злодіянь проти цивільних осіб на території України, про стан відповідного сегменту воєнно-насильницької злочинності, наукове уявлення про який має становити сигнально-орієнтуюче підґрунтя як для дослідження проблем детермінації, так і протидії відтворенню відповідних кримінальних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінологічна оптика аналізу насильства над цивільним населенням у контексті збройного конфлікту неодноразово застосовувалась такими зарубіжними дослідниками, як: Д. Арчер (D. Archer), Р. Гартнер (R. Gartner), Р. Джеймсон (R. Jamieson), Дж. Кляйн (J. Klein), Р. Макгеррі (R. McGarry), А. Уайт (A. White) С. Уолклейт (S. Walklate), а також вітчизняними вченими В. С. Батиргарєєвою, В. М. Дрьомінін, І. В. Крицаком, О. М. Литвиновим, Ю. В. Орловим, В. О. Туляковим та іншими. Водночас, указані дослідження, хоч і є вагомими, проте не охоплюють всіх науково значущих аспектів відтворення агресивно-насильницької злочинності проти цивільного населення як гносеологічно автономного кримінологічного феномену.

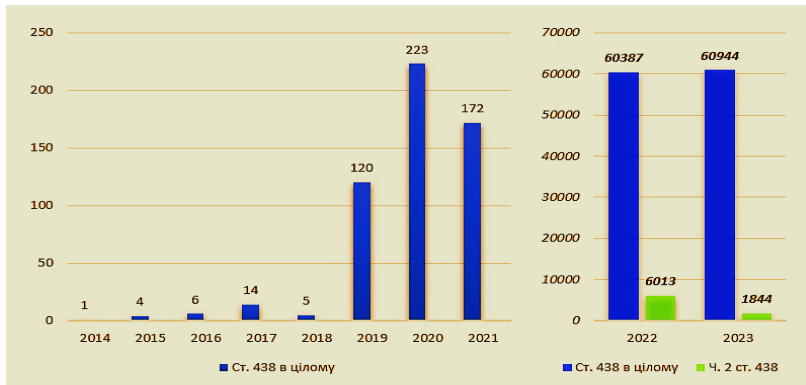
Формулювання цілей. Метою статті є встановлення, опис та пояснення окремих кримінологічних показників стану воєнно-насильницької злочинності проти цивільних осіб у контексті міжнародного збройного конфлікту на території України.

Виклад основного матеріалу. З огляду на триваючу гарячу фазу міжнародного збройного конфлікту, перебування низки територій України під окупацією, відомості про дійсний масштаб, обсяг феномену воєнно-насильницької злочинності проти цивільного населення варто оцінювати обережно, спираючись на низку альтернативних джерел та з обов'язковим врахуванням латентної і вельми значної частини. У цьому місці пам'ять уважного читача повсякчас змушує пригадати звірства окупаційних військ, що проявилися в Бучі, Ірпінні, Ізюмі, Херсоні й низці інших населених пунктів, що були викриті тільки після деокупації. Дійсно, латентність – один із найголовніших ворогів дослідника щодо проблем воєнно-контекстуальної злочинності. Але не непереборний. У нашому розпорядженні – низка надійних джерел інформації, обробка та оцінка відомостей з яких повинна допомогти сформувати достатньо репрезентативну модель воєнно-насильницької злочинності проти цивільного населення із обов'язковим врахуванням, ясна річ, і фактору латентності. Передусім, це офіційна статистична звітність Офісу Генерального прокурора, а також інформація з регулярних звітів Управління Верховного Комісара ООН із прав людини за результатами моніторингу ситуації в Україні.

Перш за все, звернімо увагу на найбільш очевидний і наймасовіший пласт злочинів, передбачених ст. 438 КК України (див. Діаграму 1).

Діаграма 1

Графічне зображення рівня і динаміки порушень законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України, 2014–2023 рр.)

Як можна бачити з Діаграми 1, спостерігаються нерівномірні динамічні коливання. В абсолютних величинах ці показники виглядають так: у 2014 р. зареєстрований 1 злочин, передбачений ст. 438 КК України, у 2015 – 4, у 2016 – 14, у 2018 – 5, у 2019 – 120, у 2020 – 223, у 2021 – 172, у 2022 – 60 387, у 2023 – 60 944 [1]. Подібного роду коливання зумовлені декількома обставинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Ведучи мову про перший, тобто об'єктивний фактор динаміки, слід вказати на цілком закономірне, галопуюче збільшення кількості порушень законів та звичаїв війни від початку повномасштабної агресії

російської федерації проти України. Це відобразилось, відповідно, у тому, що в порівнянні з попереднім періодом у 2022 р. (рівень злочинів, передбачених ст. 438 КК України склав 60 387) темп зростання, розрахований ланцюговим способом (у порівнянні з 2021 р.), склав 35 107 %. Аналогічний показник за 2023 р. (рівень злочинів, передбачених ст. 438 КК України склав 60 944), але розрахований базисним методом, по відношенню до базового 2021 р., є ще більш виразним – 35 432 %.

Починаючи з 24.02.2022 р., така картина є цілком закономірною й пов'язується з різкою зміною інтенсивності, розширенням театру ведення бойових дій та кількістю окупованих територій України, відповідне потрапляння під фактичну владу агресора значної кількості цивільних осіб Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Луганської, Запорізької, Херсонської областей.

При цьому ч. 2 ст. 438 КК України, тобто порушення законів та звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством, виділена у статистичних формах обліку, тільки починаючи з 2022 року. У зв'язку з цим сформувавши адекватне уявлення про частку найтяжчих воєнно-насильницьких злочинів у їх загальній структурі видається можливим тільки шляхом використання апроксимованих підходів, через дослідження додаткових джерел емпіричної інформації (опитувань, експертних оцінок, слідчої та судової практики). Принагідно ж зауважимо, що у 2022 р. злочинів, передбачених ч. 2 ст. 438 КК України, було зареєстровано 6 013, у 2023 р. – 1 844. Суттєва різниця між показниками 2022 та 2023 р. зумовлена, на нашу думку, саме звірствами щодо цивільного населення на тих тимчасово окупованих територіях України, які до листопада 2022 р. уже були деокуповані, унаслідок чого відповідні злочини були виявлені, задокументовані. Протягом же 2023 р. масштабної деокупації, на жаль, не відбулося, у зв'язку з чим відповідна частка воєнно-насильницьких злочинів проти цивільного населення, у тому числі тих, які поєднані з умисним вбивством, перебуває «у тіні», поповнюючи латентну частину кримінальної активності та її жертв.

Щодо суб'єктивних факторів динаміки порушень законів та звичаїв війни, то вони вбачаються нами в особливостях кримінально-правової політики, підходах до кваліфікації діянь, що змінювались із часом, відходячи від антитерористичної концепції, трансформуючись у класичну (й цілком адекватну наявній ситуації) антивоєнну. Справа в тому, що, як засвідчили зібрані нами оцінки серед працівників Центрального управління Служби безпеки України, на початок 2014 р., через відсутність прецедентів у вітчизняній правовій системі, деяку дезорієнтованість в умовах самоусунення Президента України В. Ф. Януковича від виконання своїх обов'язків, гібридний характер атак російської федерації на Україну, не було сформовано адекватного уявлення про те, яким чином слід реагувати на екстраординарні загрози національній безпеці. У зв'язку з тим, що 14.04.2014 р. було видано Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [2], яким запроваджено режим антитерористичної операції,

відповідного змісту й спрямування набула кримінально-правова політика, що виразилось у кваліфікації низки діянь як терористичних злочинів.

Сплеск терористичної активності у 2014 та в наступні роки, на думку Ю. Б. Данильченка, слід пов'язувати зі створенням у квітні 2014 р. та подальшою діяльністю на території окремих районів Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО) терористичних організацій «донецька народна республіка» (далі – «днр») і «луганська народна республіка» (далі – «лнр»). Наслідком цього процесу стала реєстрація у 2014 р. уже 894 терактів. Утім, щодо цієї цифри (а так само і щодо даних офіційної статистичної звітності за 2015–2017 рр.) варто зробити деякі зауваження [3, с. 42].

Справа в тому, небезпідставно наголошує Ю. Б. Данильченко, що в Україні вельми стійкими є негативні традиції маніпулювання статистичною звітністю. Не є великою таємницею, наприклад, те, що в численних територіальних підрозділах органів прокуратури усталеними є практики планового закриття певного відсотку кримінальних проваджень (зазвичай, 65 % – піврічна «норма» закритих проваджень) [4] на кінець звітного періоду з їх подальшим відновленням чи без такого. Ця ситуація з об'єктивною відбивається й на наукових дослідженнях, що спираються на дані статистичної звітності, розпорядником яких є Офіс Генерального прокурора. Не є винятком і дослідження кримінологічних проблем протидії тероризму.

Так, наприклад, за даними дослідження В. М. Бесчастного, станом на 20.09. 2016 р. в Україні було зареєстровано 1 499 злочинів у 2014 р., у 2015 р. – 1 259 відповідних злочинів [5, с. 21]. Утім, на дату проведення дослідження Ю. Б. Данильченком на інформаційних ресурси тоді ще Генеральної прокуратури України відображені інші цифри: у 2014 р. – 894 теракти, а у 2015 р. – 349. І якщо за 2014 рік зареєстрований рівень терористичних актів зазнав змін у бік статистичного зменшення на 605 злочинів («загубилося» 40 % первинно зареєстрованих злочинів, то за 2015 р. ця різниця досягла 910 злочинів (або 73 %) [4, с. 42–43].

В інших джерелах наводять й інші цифри за означений період із посиланням на звітність органів прокуратури. Так, наприклад, за даними В. А. Тимошенка і С. В. Дрьомова, протягом 2014 р. вчинено 2 088 терактів, а в січні – липні 2015 – 1 717 злочинів цієї категорії (інформація станом на листопад 2015 р.) [6]. Аналітики Українського інституту дослідження екстремізму наводять такі показники рівня злочинів, передбачених ст. 258 КК України: 2014 р. – 1 515, 2015 р. – 1 305, 2016 р. – 1 865, 2017 р. – 1 488 (інформація станом на 28.12.2017) [7]. Такі ж цифри, що відрізняються від статистичних відомостей Генеральної прокуратури України станом на початок 2018 р., наводить і А. В. Григоришин [8].

Утім, на момент проведення нами дослідження дані офіційної статистичної звітності, розміщені на інформаційному ресурсі Офісу Генерального прокурора, відповідають за 2014 та 2015 рокам тим цифрам, якими оперував у своїй роботі В. М. Бесчастний. Зокрема, у 2014 р. зареєстровано 1 499 випадки, у 2015 р. – 1 259. І далі: у 2016 р. – 1 865, у 2017 р. – 1 385, у 2018 – 950, у 2019 р. – 909, у 2020 р. – 465, у 2021 р. – 332, у 2022 р. – 95, у 2023 р. – 14 [1].

У поясненні вказаної статистичної картини варто погодитись із Ю. Б. Данильченком у тому, що слід обов'язково брати до уваги недосконале правове регулювання режимів реагування на діяльність незаконних збройних формувань в ОРДЛО. Як відомо, і до сьогодні (станом на 21.02.2018 р.) на відповідні дії поширюється правовий режим антитерористичної операції (далі – АТО). Прийнятий 18.01.2018 р. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» на зміну АТО встановлює неоднозначний та чітко невизначений з юридичної точки зору правовий режим «стримування і відсічі російської збройної агресії проти України в Донецькій та Луганській областях» [9]. Відтак, численні обстріли (здебільшого ті, що націлені на цивільні, у тому числі й інфраструктурі, об'єкти) в зоні проведення АТО кваліфікуються як терористичні акти, хоча де-факто такими вони не є [3, с. 44].

Дійсно, від самого початку збройної агресії росії проти України, від 2014 року, безпекова державна політика нашої держави була двоїстою, демонструвала риси амбівалентності, чіткої невизначеності, бо ж навіть суперечливості. Це відобразилось у тому, що з одного боку, на дипломатичному, законодавчому рівнях, констатувалася збройна агресія (серед іншого, це однозначно випливає із Заяви Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» від 21.04.2015 р.: «У липні 2014 року підрозділи Збройних Сил України почали зазнавати систематичних обстрілів, які велися з території Російської Федерації за допомогою артилерійських систем та реактивних систем залпового вогню «Град», а також нападів регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації» [10], «...з 27.08.2014 р. відбувалося «масове вторгнення на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, зокрема, військовослужбовців 9-ї окремої мотострілецької бригади, 76-ї та 98-ї дивізії повітряно-десантних військ Збройних Сил Російської Федерації.» [10]. Ідентична оцінка надається і в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» 18.01.2018 р.), окупація окремих територій України, з іншого ж – окупаційні адміністрації іменувалися терористичними організаціями та провадилася відповідна антитерористична діяльність; сформувалася абсолютно неадекватна правозастосовна практика щодо кваліфікації фактів застосування зброї як терактів, а фактично воєнних злочинів (порушення законів та звичаїв війни за наявності до того підстав), як ординарних, у контексті тероризму.

Побічно на користь цього твердження свідчать й статистичні дані щодо кількості зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 437 КК України: у 2014 р. – 1 (!) випадок; у 2015 р. – 38; у 2016 р. – 11; у 2017 р. – 21; у 2018 р. – 4; у 2019 р. – 6; у 2020 р. – 4; у 2021 р. – 8; у 2022 р. – 67; у 2023 р. – 25. Фіксуємо таку собі шизофренічність правової політики: з одного боку, відбувається констатація (і на дипломатичному, і на правозастосовному рівнях) агресії росії проти України та ві-

дповідних злочинів агресії, а з іншого – розгортається антитерористична операція та «набивається» статистика терористичних злочинів. Складається враження, начебто країна-агресор та окупант вчиняє терористичні акти. Явною є гостра логіко-юридична суперечність.

Примітно також і те, що тоді, коли різке статистичне зростання (більш ніж у 200 разів) злочинів, передбачених ст. 438 КК України вперше припадає на період, коли збройний конфлікт мав низьку інтенсивність, а саму – 2020 та 2021 роки (223 та 172 злочини відповідно, у порівнянні, наприклад із 2014 та 2015 р., коли було зареєстровано 1 та 4 злочини цієї категорії, відповідно). На ці ж роки, на 2020 та 2021, припадає і більш ніж дворазове зниження рівня зареєстрованих терактів: 462 та 332 злочини, передбачених ст. 258 КК України відповідно. Це свідчить про те, що вже на початок 2020 р. було дано початок докорінній зміні кримінально-правовій політиці в оцінці діяльності російських окупаційних адміністрацій, названих «днр» та «лнр», зокрема їх збройних організацій. Але, менше з тим, остаточна зміна підходів до кваліфікації участі у збройних формуваннях, так званих, «днр» та «лнр» (зокрема, як державної зради чи колабораційної діяльності) відбулося вже після початку повномасштабної агресії російської федерації. Симптоматично, що у 2023 р. зареєстровано тільки 14 терористичних актів.

У цьому контексті звертає на себе увагу думка Ю. В. Орлова, який наголошує, що кваліфікація участі в бойових (воєнізованих) підрозділах, так званих «днр» та «лнр», як участі у терористичній організації, є безпідставним. Мовно-текстуальні симулякри «днр» та «лнр» не є терористичними організаціями за визначенням, за сутністю. Це – шлід контрреальних фантазій представників країни-агресора, результуюча – їх гри. Ми *не маємо* (курсив – від авт.) сприймати нав'язувані правила їх метафізичної гри і вважати, що комбінація букв «днр» та «лнр» – онтологічна реальність. Змістовна порожнеча вказаних абревіатур і їх цілковита невідповідність (що стало ще більш очевидним від 24.02.2022 р.) дійсності війни, реаліям ведення російською федерацією агресивної війни проти України мала б стати наочною у зв'язку з квазіправовими актами парламенту та президента росії щодо начебто включення Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей до складу росії. Однак цього унаочнення симулятивної сутності «днр», «лнр» у реаліях української правової системи не відбулося [11, с. 72]. Не в останню чергу на заваді цьому став Указ Президента України «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» від 04.10.2022 р. № 687/2022 [12; 11, с. 72].

З огляду на положення цього Указу й усталеної антитерористичної практики, хоча й не завжди, але часто продовжується застосування норми ст. 258-3 КК України щодо затримуваних учасників воєнізованих, збройних підрозділів абревіатур «днр» та «лнр», яких, зауважимо, навіть у шизоїдній російсько-пропагандистській квазіреальності вже немає. І це нонсенс, результуюча російського політико-медійного «газлайтингу». Відхід до нього й повернення до дійсності у правовій діяльності є можливим через змінити, перш за все, мислення.

Варто вже остаточно перебудувати правове мислення й діяльність з логіки, із системи координат мирного часу на логіку війни. Не передбачені законом збройні формування та терористичні організації – це плоди і формат логіки мирного часу. Дотримуватись логіки війни означає, найголовніше, бути послідовним у правовій оцінці тимчасової окупації окремих територій Донецької та Луганської областей не терористичними організаціями, а конкретною державою – російською федерацією. На окупованих територіях з метою управління ними створюються не терористичні організації, а окупаційні адміністрації. Називати останні можна як завгодно, але їх природа як окупаційних адміністрацій лишається незмінною. Тому участь у збройних, воєнізованих та інших формуваннях, органах окупаційної адміністрації слід оцінювати або як державну зраду або як колабораційну діяльність за наявності до того підстав. Тим більше, що переважаючий контингент таких формувань й органів – громадяни України. Таким чином, учасники збройних формувань «днр» та «лнр» мають визначатися комбатантами, а не терористами [11, с. 72–73] зі всіма наслідками, що з цього випливають, зокрема й щодо кваліфікації відповідних діянь як воєнних злочинів, у тому числі й насильницьких проти населення.

Повертаючись до статистичних показників порушень законів і звичаїв війни (Діаграма 1), зазначимо, що виділити із загального масиву злочину ті, що, по-перше, є насильницькими та, по-друге, вчинені проти цивільного населення, є статистично неможливим через неспецифікованість до подібних дослідницьких задач статистичних форм обліку кримінальних правопорушень. Водночас, однозначно насильницькими є ті злочини, ознаки складу яких передбачені ч. 2 ст. 428 КК України (поєднані з умисним вбивством). Водночас, відповідні цифри не розрізняють як потерпілих представників окремих груп «цивільне населення» та «комбатанти». Звернення до альтернативних джерел кримінологічної інформації дає можливість сформувати більш ясну картину воєнно-насильницької злочинності проти цивільних осіб. Ця картина виявляється диференційованою за міжнародно-правовими гуманітарними та похідними від них кримінально-правовими індикаторами.

Узагальнення отриманих нами експертних оцінок серед слідчих СБУ та Національної поліції, що проходять службу в підрозділах Донецької, Запорізької, Харківської та Херсонської областей, прокурорів відповідних обласних прокуратур, а також суцільний контент-аналіз 81 вироку, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень станом на 08.05.2024 р., дозволяє стверджувати, що відсоток воєнних-насильницьких злочинів щодо цивільних осіб у загальній структурі воєнно-насильницької злочинності складає приблизно 70 % від офіційно зареєстрованих статистичних даних (решта 30 % припадає на військовослужбовців, посягання на власність, воєнні злочини проти довкілля). Таким чином, за приблизними розрахунками, кількість офіційно зареєстрованих воєнно-насильницьких злочинів, передбачених ч. 1 ст. 438 КК України, проти цивільного населення у 2022 р. склало 42 271 кримінальне правопорушення, а у 2023 р. – 42 661. 3 числа зареєстрованих злочинів, передбачених ч. 2 ст. 438 КК

України, не менше 95 % припадає на цивільних осіб. Тобто за 2022 р. – це близько 5 712 випадків, а у 2023 – 1 751.

У цьому ж контексті звертає на себе увагу й те, що абсолютно всі вироки за ст. 438 КК України винесені у провадженнях про злочини, у яких потерпілими визнано цивільних осіб. Структурно вони розподілилися таким чином (див. Діаграму 2).

Діаграма 2

Графічне зображення структури вироків за ст. 438 КК України за критерієм виду порушення законів та звичаїв війни (станом на 08.05.2024)

Серед воєнно-насильницьких злочинів проти цивільного населення, за даними судової практики, переважають жорстоке поведіння у виді погроз умисним вбивством, заподіяння тілесних ушкоджень, катування та незаконне позбавлення волі (74 %). Кожен п'ятий (20,4 %) такий злочин, з огляду на дані судової практики, поєднаний з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 КК України). На сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, припадає 5,6 %. Наголосимо, однак, що це – результати узагальнення вироків. Тобто, йдеться про випадки встановлення особи винного та доведеності його вини. Цілоком зрозуміло, що ці дані не включають як загальну кримінальну статистику, так і латентну частину досліджуваного виду злочинів. Достеменно встановлення останньої не видається за можливе. Утім, очевидним є те, що саме цивільні особи стають основною мішенню вчинення воєнно-насильницьких злочинів в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України.

Переважання саме цивільних осіб серед потерпілих зумовлене їх підвищеною віктимністю, вразливістю та незахищеністю перед представниками окупаційних сил країни-агресора. Водночас, зауважимо, це результати опрацювання доступних дослідженню даних. Вони не охоплюють латентну частину. Заразом є достатньо підстав вважати, що щонайменше кожен четвертий український

військовополонений зазнає жорстокого із собою поводження з боку представників російської федерації. Це латентна частина, яка до звільнення з полону лишається в тіні. Кількість же українських військовополонених достеменно невідома.

Станом на кінець січня 2024 р., за повідомленнями Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, мова може йти про понад 8 тисяч осіб. У межах обмінів між Україною та РФ додому повернули 2 681 українського військового і 147 цивільних [13]. Аналогічна ситуація складається й з, так званими, «цивільними полоненими», або «цивільними заручниками». Обидві назви умовні, адже з точки зору міжнародного гуманітарного права, а також національного законодавства, цивільні особи за одних умов не можуть набувати статусу військовополоненого, а захоплення заручника як склад злочину має свою специфіку, яка далеко не завжди наявна у випадку незаконного позбавлення волі цивільних осіб, вчинене в контексті збройного конфлікту. Менше з тим, точна кількість «цивільних заручників» невідома. Остання цифра від Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, який також займається питанням цивільних заручників, це 1 600 людей [14].

На сьогодні понад 100 місць утримання, де перебувають українці. Дуже часто їх утримують разом із військовополоненими: і цивільних, і військовополонених разом. Водночас росія не повідомляє про затриманих осіб, не надає їм правового статусу. І, відповідно, ця особа не може оскаржити своє затримання, вона не може комусь повідомити, що затримана. Це і є один із елементів системної державної політики в Росії [14].

У цьому контексті звернімо увагу на три обставини. По-перше, оскільки є підстави вважати, що подібне поводження із цивільними складає елемент цілеспрямованої державної політики країни-агресора, остільки ж є підстави кваліфікувати такі дії як злочини проти людяності *de lege ferenda* та за міжнародним кримінальним правом. По-друге, очевидно, що вказана цифра «цивільних заручників» не включає латентну частину. По-третє, сам факт незаконного позбавлення волі цивільної особи вже сам собою є воєнно-насильницьким злочином та має кваліфікуватися за ч 1 ст. 438 КК України. А тому абсолютно всі зазначені випадки мають не лише поповнити кримінальну статистику, а й бути забезпеченими належним та якісним розслідуванням.

Також не зайвим буде вказати й те, що за даними Верховного Комісара ООН з прав людини за дворічний період, з 24.02.2022 по 15.03.2024 р., 8 898 цивільних осіб загинули, а 18 818 були поранені через зброю вибухової дії з широкою зоною ураження. Типи зброї, що спричинили найбільшу кількість втрат, включали обстріли з артилерії, танків і реактивних систем залпового вогню (РСЗВ), крилаті й балістичні ракети (повітряного, морського й наземного базування), а також авіаційні удари, зокрема із застосуванням баражуючих боеприпасів та інших безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Серед вищезгаданих втрат – 1 639 дітей (486 загиблих і 1 153 поранених). Більшість втрат серед дорослих становили чоловіки, що, імовірно, відображає той факт, що жінки й діти більшою мірою, ніж чоловіки, вийшли з прифронтових населених пунктів і навіть із країни, щоб урятуватися від насильства [15]. Переважна більшість втрат, унаслідок застосування зброї вибухової дії, стала результатом атак із боку російських збройних сил [15].

Загалом за період із 14 квітня 2014 року до 31 січня 2023 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини задокументувало 11 052 цивільних осіб, загиблих у зв'язку з конфліктом (5 357 чоловіків, 3 147 жінок, 358 хлопчиків, 250 дівчаток і 1 909 дорослих та 31 дитина, стать яких ще не вдалося встановити). З урахуванням 298 загиблих на борту рейсу МН17 «Малайзійських авіаліній», який було збито озброєними групами, зв'язаними з російською федерацією, 17 липня 2014 року, загальна кількість загиблих цивільних осіб сягнула щонайменше 11 350 [16].

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, наголосимо на тому, що офіційно фіксований рівень воєнно-насильницьких злочинів проти цивільного населення в контексті міжнародного збройного конфлікту в Україні, починаючи від початку повномасштабного вторгнення російської федерації, становить щороку від 43,7 до 47 тис. фактів. Але навіть і ці дані не охоплюють реального обсягу як жертв воєнно-насильницьких злочинів, так і кількості останньої. Лише повна деокупація території України, повернення всіх українських військовополонених та звільнення всіх «цивільних заручників» здатне відкрити наближену до реальності картину. Однак формування навіть узагальнених, апроксимованих уявлень про стан воєнно-насильницької злочинності проти цивільного населення здатне забезпечити, на нашу думку, можливість для розгортання подальших поглиблених досліджень проблем детермінації та протидії цьому різновиду кримінальної активності.

Використані джерела:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх розслідування *Офіс Генерального прокурора. Статистика*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення: 08.05.2024).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886>. (дата звернення: 18.02.2024).
3. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : монографія. Харків: Золота миля, 2018. 426 с.
4. Орлеан А. М. «Раби показників» : чому прокуратура в ручному режимі регулює статистику злочинів? *Експертний центр з прав людини*. 2018. 08 лютого. URL : <https://ecpl.com.ua/comments/raby-pokaznykiv-chomu-prokuratura-v-ruchnomu-rezhymi-rehulyuje-statystyku-zlochyniv/>.
5. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : В справі, 2017. 358 с.
6. За останні півтора року в Україні за тероризм засудили всього дев'ять осіб. *Дзеркало тижня*. 2015. 28 листопада. URL : <https://dt.ua/UKRAINE/za-ostanni-pivtora-roku-v-ukrayini-za-terorizm-zasudili-vsogo-dev-yat-cholovik-192342.html>.
7. Особливості тероризму 2017-го. Терористичні загрози 2018 року. Прес-конференція УІДЕ в ІА Главком. *Український інститут досліджень екстремізму*. URL :

<http://uire.org.ua/novyni/osoblivosti-terorizmu-2017-go-terroristichni-zagrozi-2018-roku-pres-konferentsiya-uide-v-ia-glavkom/>.

8. Григоришин А. В. Терор в Україні: 4600 терактів. Покарано...17 осіб. *Вголос*. 2017. 28 липня. URL : http://vgolos.com.ua/articles/terror_v_ukraini_4600_teraktiv_pokarano_17_osib_275868.html.

9. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях : Закон України від 04.10.2017 р. № 2268-VIII. *Голос України*. 2018. 23 лютого. URL : <http://www.golos.com.ua/article/300158> (дата звернення : 19.02.2024).

10. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 р. № 337-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/337-19> (дата звернення : 21.03.2023).

11. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

12. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : Указ Президента України від 04.10.2022 р. № 687/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>.

13. Понад 8 тисяч українців досі перебувають у російському полоні, – Координаційний штаб. *LB.ua*. 2024. 24 січня. URL: https://lb.ua/society/2024/01/24/595269_ponad_8_tisyach_ukraintsiv_dosi.html.

14. Точна кількість цивільних українських заручників у РФ наразі невідома. *ZMINA*. 2024. 04 березня. URL: <https://zmina.ua/media/tochna-kilkist-zyvilnyh-ukrainskyh-zaruchnykiv-u-rf-narazi-nevidoma-zmina>.

15. Дворічний звіт. Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних осіб з 24 лютого 2022 року. *Управління Верховного Комісара ООН з прав людини*. URL : https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/22%20Feb%202024%20Protection%20of%20Civilians_impact%20of%20hostilities%20on%20civilians%20since%2024%20Feb%2022_022_HRMMU%20report_UKR.pdf.

16. Доповідь щодо ситуації з правами людини: 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року (24 березня 2023). *Управління Верховного Комісара ООН з прав людини*. URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>.

References:

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh rozsliduvannia. (N. d.) *Ofis Heneralnoho prokurora. Statystyka - Office of the Prosecutor General. Statistics*. N. p. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyest-rovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozslidu-vannya-2>. [in Ukrainian].

2. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 13 kvitnia 2014 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo podolannia terorystychnoi zahrozy i zberezhen-nia terytorialnoi tsilnistosti Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.04.2014 r. № 405/2014. (2014) N. p. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886>. [in Ukrainian].

3. Danylchenko, Yu. B. (2018) *Teroryzm: fenomen, determinatsiia, protydiia* : monohrafiia. Kharkiv: Zolota mylia. [in Ukrainian].

4. Orlean, A. M. (2018) «Raby pokaznykiv» : chomu prokuratura v ruchnomu rezhymi rehuliuie statystyku zlochyviv? *Ekspertnyi tsentr z prav liudyny*. 2018 08 liutoho -

Expert center on human rights. N. p. URL : <https://ecpl.com.ua/comments/raby-pokaznykiv-chomu-prokuratura-v-ruchnomu-rezhymy-rehulyuje-statystyku-zlochyniv/>. [in Ukrainian].

5. Beschastnyi, V. M. (2017) Kryminolohichne zabezpechennia protydii zlochynnosti v Ukraini : monohrafiia. Kharkiv : V spravi. [in Ukrainian].

6. Za ostanni pivtora roku v Ukraini za teroryzm zasudyly vsoho dev'iat osob. (2015) *Dzerkalo tyzhnia*. 2015, 28 lystopada. - *The mirror of the day*. N. p. URL : https://dt.ua/UKRAINE/za-ostanni-pivtora-roku-v-ukrayini-za-terorizm-zasudili-vsogo-dev-yat-cholovik-192342_.html. [in Ukrainian].

7. Osoblyvosti teroryzmu 2017-ho. Terorystychni zahrozy 2018 roku. Pres-konferentsiia UIDE v IA Hlavkom. (N. d.) *Ukrainskyi instytut doslidzhen ekstremizmu - Ukrainian Institute of Extremism Research*. N. p. URL : <http://uire.org.ua/novyni/osoblyvosti-teroryzmu-2017-go-teroristichni-zagrozi-2018-roku-pres-konferentsiya-uide-v-ia-glavkom/>. [in Ukrainian].

8. Hryhoryshyn, A. V. (2017) Teror v Ukraini: 4600 teraktiv. Pokarano...17 osob. *Vholos*. 2017, 28 lytnia - *Out loud*. N. p. URL : http://vgolos.com.ua/articles/teror-v_ukraini_4600_teraktiv_pokarano_17_osob_275868.html. [in Ukrainian].

9. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukraini nad tymchasovo okupovanyimi terytoriiamy v Donetskiy ta Luhanskiy oblastiakh : Zakon Ukrainy vid 04.10.2017 r. № 2268-VIII. (2017) *Holos Ukrainy*. 2017, 23 liutoho - *Voice of Ukraine*. N. p. URL : <http://www.golos.com.ua/article/300158>. [in Ukrainian].

10. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vidsich zbroinii ahresii Rosiiskoi Federatsii ta podolannia yii naslidkiv» : postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 21.04.2015 r. № 337-VIII. (2015) N. p. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/337-19>. [in Ukrainian].

11. Orlov, Yu. V. (2023) Zlochynnist i protydii yii v umovakh viiny: kryminalno-pravovyi ta kryminolohichni vymiry : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

12. Pro nikchemnist aktiv, shcho porushuiut suverenitet ta terytorialnu tsilnist Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 04.10.2022 r. № 687/2022. (2022) N. p. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>. [in Ukrainian].

13. Ponad 8 tysiach ukraintsiv dosi perebuvali u rosiiskomu poloni, – Koordynatsiyni shtab. *LBua*. 2024, 24 sichnia. N. p. URL : https://lb.ua/society/2024/01/24/595269_ponad_8_tisyach_ukraintsiv_dosi.html. [in Ukrainian].

14. Tochna killist tsyvilnykh ukrainskykh zaruchnykiv u RF narazi nevidoma. *ZMINA*. 2024, 04 bereznia – *CHANGE*. N. p. URL : <https://zmina.ua/media/tochna-killist-czyvilnykh-ukrayinskykh-zaruchnykiv-u-rf-narazi-nevidoma-zmina>. [in Ukrainian].

15. Dvorichnyi zvit. Zakhyst tsyvilnykh osob: vplyv boiovykh dii na tsyvilnykh osob z 24 liutoho 2022 roku. (2022) *Upravlinnia Verkhovnoho Komisara OON z prav liudyny - Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. N. p. URL : https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/22%20Feb%202024%20Protection%20of%20Civilians_impact%20of%20hostilities%20on%20civilians%20since%2024%20Feb%202022_HRMMU%20report_UKR.pdf. [in Ukrainian].

16. Dopovid shchodo situatsii z pravamy liudyny: 1 serpnia 2022 roku – 31 sichnia 2023 roku (24 bereznia 2023). (2023) *Upravlinnia Verkhovnoho Komisara OON z prav liudyny - Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. N. p. URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2024

Sokurenko V., PhD in Law, Odesa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

CRIMINOLOGY ANALYSIS OF VIOLENT WAR CRIMES AGAINST THE CIVILIAN POPULATION IN THE CONTEXT OF THE ARMED CONFLICT IN UKRAINE

The article is devoted to a criminological analysis of the state of war-violent crime against the civilian population in the context of the international armed conflict in Ukraine. It was established that the share of violent war crimes against civilians in the overall structure of violent war crimes is approximately 70% of officially registered statistical data. Approximate calculations revealed that the number of officially registered violent war crimes provided for in Part 1 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine, there were 42,271 criminal offenses against the civilian population in 2022, and 42,661 in 2023. From the number of registered crimes, provided for in Part 2 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine, at least 95% of which are civilians.

Among violent war crimes against the civilian population, according to judicial practice, cruel treatment in the form of threats of intentional murder, infliction of bodily harm, torture and illegal deprivation of liberty prevail (74%). 20.4% of these crimes are combined with intentional homicide (Part 2 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine). Sexual violence related to armed conflict accounts for 5.6%. The predominance of civilians among the victims is due to their increased victimhood, vulnerability, and insecurity in the face of representatives of the occupation forces. At the same time, these data do not cover the latent part. It is emphasized that at least every fourth Ukrainian prisoner of war is brutally treated by representatives of the Russian Federation. This is a latent part that remains in the shadows until release from captivity. Approximated number of «civilian prisoners» or «civilian hostages» is 1,600 people. It is argued that such treatment of civilians is an element of the targeted state policy of the aggressor country, which is why there are grounds to classify such actions as crimes against humanity *de lege ferenda* and under international criminal law.

Keywords: war, armed conflict, war-violent crime, civilians, level, dynamics, structure, latency.